

ViERAG

Првичен труд, мај 2023 г.

ЕНЕРГИЈА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН

Автор: Димитар Бечев*

* За истражувачкиот проект

Советодавната група за јавна политика - Балканот во Европа спроведува сеопфатна студија за геополитиката на процесот на транзиција кон зелена енергија во регионот на Западен Балкан. Студијата се заснова на интернет-истражување, неколку детални студии на даден случај и анкета на мислење спроведена во периодот помеѓу март и април 2023 година во Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Северна Македонија, Црна Гора и Србија. Овој првичен труд ги презентира почетните наоди од истражувањето и ја дефинира основата за иден развој на проектот.

Резиме

Енергетскиот сектор во Западен Балкан сè уште зависи претежно од јаглен. Истиот е изложен на корупција и профитерство. Преки политиката на „награда и казна“, ЕУ се обидува да промовира радикални реформи наложувајќи декарбонизација и транзиција кон обновливи извори на енергија. Сепак, трети страни како Русија, Кина и Турција - заедно со Соединетите Американски Држави - имаат значително влијание врз економиите во регионот засновани на фосилни горива, одржувајќи ја ситуацијата на статус-кво, притоа усогласувајќи ги сопствените интереси во енергетскиот сектор.

За да се разбере надворешното влијание врз енергетскиот сектор на Западен Балкан, потребно е да се земат предвид долгорочните трендови и структурните карактеристики кои го дефинираат секторот. Слично како и другите области на економијата, енергетскиот сектор е под влијание на историски случувања и актуелни политички институции. Со оглед на тоа што истиот ги опфаќа економијата, општеството, политиката и меѓународните односи, може да се смета за огледало на регионот како целина. Разни феномени и институционални наследства на макро-ниво имаат своја енергетска димензија, но и низа процеси карактеристични за регионот како што се: распадот на Југославија и процесот на градење држави веднаш потоа, посткомунистичката транзиција, партиските политики и изборите, приватизацијата, економското управување, системот на заробена држава, интеграцијата во ЕУ и европеизацијата, споровите за суверенитет, односите со трети страни кои не се членки на ЕУ и регионалната соработка.

Она што следува е краток преглед на енергијата во Западен Балкан. Тој е поделен на четири дела: (1) историски преглед на развојот на енергетскиот сектор од средината на 20тиот век до денес; (2) пресек на актуелната ситуација во секторот; (3) анализа за тоа како зелената транзиција промовирана од ЕУ влијае во регионот; (4) и дискусија за улогата што ја играат „надворешните сили“, односно Русија, Кина и Турција. Прегледот завршува со некои заклучни забелешки за тоа како странските актери се поврзуваат со политиката на ЕУ за спроведување на зелената транзиција во западнобалканските земји кои бараат членство во ЕУ.

I. Историски преглед

Енергетските системи на Западен Балкан се во голема мера резултат на брзата индустријализација и урбанизација што се случи за време на Југославија и на комунистичкиот режим на Енвер Хоџа во Албанија. По 1945 година, побарувачката за енергија континуирано растеше. Помеѓу 1958 и 1979 година, на пример, потрошувачката се има зголемено со годишна стапка од 6,7%, во споредба со светскиот просек од 4,4%.¹ Државата инвестираше во објекти – термоцентрали и хидроцентрали (ТЕЦ/ХЕЦ), како што се: Колубара во Србија, Косово А близу Приштина, РЕК Битола во Северна Македонија, Коман на реката Дрин (Албанија), рафинеријата НИС во Панчево, Србија и гасоводот „Адрија“ кој поминува од терминалот Омишаљ во Хрватска. За разлика од земјите од советскиот блок, Албанија немаше пристап до капиталните ресурси, технологијата и експертизата потребни за развој на нуклеарна енергија. Југославија соработуваше со владата на САД и енергетската компанија Вестингхаус за изградба на НЕЦ Кршко. Започната во 1983 година, Кршко беше заедничко вложување на тогашните социјалистички републики Словенија и Хрватска.

Дури и за време на социјалистичкиот период, територијата што подоцна ќе стане Западен Балкан имаше препреки поради недостиг на локални инвестиции.

Дури и за време на социјалистичкиот период, територијата што подоцна ќе стане Западен Балкан имаше препреки поради недостиг на локални инвестиции. На пример, гасоводот Адрија кој беше завршен во 1974 година, делумно беше финансиран од Кувајт, Либија, Светската банка, Унгарија и Чехословачка. Зголеменото потпирање на странско

---

¹ Н. Билкар, „Прашањата околу снабдувањето со енергија во Југославија“ – Енергија, 1983 г. <https://www.osti.gov/etdeweb/biblio/5948466>.

задолжување за преземање и на основните капитални инвестиции како и на потрошувачката стана структурна карактеристика на југословенската економија од 1970-тите па наваму, предизвикувајќи големи тензии во федерацијата во текот на осумдесеттите години. Следејќи ја својата автарктичка политика, Албанија - особено по нарушувањето на односите со Кина во средината на 70-тите - се обиде да ја намали внатрешната потрошувачка и да го зголеми извозот на електрична енергија произведена од хидроцентралите како вреден извор на странска валута.

Друг вид на наследство од Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) е зависноста од странски добавувачи на фосилни горива, поточно на сурова нафта и природен гас. До 1980-тите, СФРЈ вадеше близу 1 милијарда кубни метри (bcm) гас од наоѓалиштата во Хрватска (на терен и во Јадранско море), но тоа беше многу малку во однос на зголемената побарувачка на индустријата и централното греење во поголемите градови како што се Белград, Загреб, Сараево и Скопје. Советскиот Сојуз беше првиот што се појави како главен снабдувач со гас кој влегуваше во југословенскиот дистрибутивен систем преку територијата на Унгарија. И суровата нафта доаѓаше претежно од СССР, но и од Либија и Ирак.

Распадот на Југославија имаше разурнувачки ефект. Проблемите вклучуваат: директно оштетување на физичката инфраструктура; исклучување на електричната мрежа од мрежата во останатиот дел на Европа; негативно влијание на санкциите на ОН врз она што остана од Југославија (Србија и Црна Гора), кои вклучуваа ограничувања на извозот на нафта; спорови околу сопственоста или распределбата на средствата (на пр. во случајот со нуклеарната централа Кршко со сложени правни препирки меѓу Загреб и Љубљана во текот на 1990-тите); недоволен број инвестиции; додека корупцијата и клиентелизмот уште повеќе ја влошија состојбата, имајќи ги предвид новите полуавторитарни режими. Како и во другите постсоцијалистички земји, енергетската сиромаштија стана главна грижа во регионот, со хиперинфлација (Србија и Црна Гора), војна (Босна/Косово), нарушување на трговските врски (Северна Македонија) и колапс на владата (Албанија) што доведе до дополнително влошување на целокупната ситуација.

Овие наследства сè уште имаат огромно влијание врз политичката економија на енергијата во Западен Балкан. Приватизацијата во секторот за нафта и гас во 1990-тите и 2000-тите од која профитираа разни политички актери, продолжува да предизвикува контроверзии во повеќе земји. Владите неволно спроведуваат радикални реформи во секторите за електрична енергија и природен гас, бидејќи истите може да доведат до зголемување на цените загрозувајќи го општествениот мир. Политичарите и партиските клиенти ги користат државните јавни претпријатија за да се збогатат.² Русија ги искористи предностите од периодот на Советскиот сојуз за да го прошири своето присуство во секторот за нафта и гас. Кина, исто така, ја искористи силната побарувачка за надворешни инвестиции за да се осигура дека наследените капацитети ќе продолжат да произведуваат електрична енергија по пристапна цена, со цел да ја зајакне својата „должничка дипломатија“ на Западен Балкан.

II. Структура на енергетскиот сектор

Во енергетскиот сектор во Западен Балкан сè уште доминираат државните комунални претпријатија, особено во Србија и Босна и Херцеговина. Овој факт е особено точен во однос на електрична енергија и природен гас, а релативно помалку важи во случајот со нафта, сектор кој претрпе обемна приватизација. Од трите врвни енергетски компании во регионот во однос на приходи и пазарна капитализација, две се јавни претпријатија (Електропривреда Србија или ЕПС и ЈП Србијагас), а една е приватна: се работи за Нафтена индустрија Србија (НИС), поранешната државна нафтена компанија која во 2008 година беше продадена на руски ГаспромНефт.

Црна Гора, Северна Македонија и Косово се делумно исклучок. Подгорица продаде 41% од акциите од својата компанија за производство на електрична енергија ЕПЦГ на А2А, италијанско комунално претпријатие

---

² Тена Прелец, „Игра на транзиција: настојчивоста на елитите и практики на екстракција во енергетскиот сектор во поранешните југословенски држави (1980-тите – 2010-тите). Докторска теза, Универзитетот во Сасекс, 2020 г. <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/94329/>.

во 2009 година (но подоцна, во 2020 година, го врати уделот). Во 2005 година, Северна Македонија го подели ЕЛЕМ на МЕПСО (кој ја презеде електричната мрежа „Оператор на системот за пренос“ или ОСП, според номенклатурата на ЕУ) и ЕСМ (за производство на енергија) – како прв чекор за подоцна да го продаде МЕПСО на ЕВН (Австрија).³ Во Косово во 2013 година, поранешниот државен конгломерат КЕК беше поделен на два: КЕК (рудници на лигнит и производство) и КЕДС/КЕСКО (дистрибуција и снабдување). КЕДС и КЕСКО потоа беа продадени на турскиот конзорциум Чалик-Лимак.

Комуналните претпријатија во државна сопственост вршат важни општествени и политички функции. Од една страна, тие се инструмент за одржување на достапни цени за потрошувачите преку различни форми на енергетски субвенции и вкрстено финансирање. Од друга страна, енергетските компании обезбедуваат работни места и ресурси за политичките партии и нивната клиентела. На пример, генералниот директор на Србијагас е Душан Бајатовиќ, истакнат член на Социјалистичката партија на Србија (СПС) и поранешен пратеник во парламентот. Директорот на ЕПЦГ, Никола Ровчанин, е поранешен портпарол на Демократска Црна Гора, партија предводена од Алекса Бечиќ, клучен член на владината коалиција која ја презеде власта по изборите во август 2020 година. Компаниите генерираат закупнини додека загубите и долговите на крајот се отпишуваат од државните (или, во случајот со Босна и Херцеговина, ентитетските) буџети и даночните обврзници.

Често, во пракса, разликата меѓу приватните и државните субјекти не е јасна. Како што е прикажано во истражувањето на Тена Прелец, како приватизациите така и неприватизациите во енергетскиот сектор на поранешните југословенски држави имаа елементи карактеристични за заробена држава.⁴ Без разлика дали се работи за трансфер на јавен имот на политички поврзани инсајдери со пристап до државни субвенции и други ресурси или за делење партиски феуди во државните

---

³ Во 2015 година, Електромрежа Србија (ЕМС) откупи 10% од мрежниот оператор на Црна Гора.

⁴ Тена Прелец, „Игра на транзиција: настојчивоста на елитите и практики на екстракција во енергетскиот сектор во поранешните југословенски држави (1980-тите – 2010-тите). Докторска теза, Универзитетот во Сасекс, 2020 г. <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/94329/> Да се види и Вил Бартлет, „Економска трансформација и демократизација на Балканот“ во „Правење експерименти со демократијата“, Рутлеџ, 2000 г.

комунални претпријатија, моделот на односите и напишаните правила и претпоставки што ги карактеризираат остануваат исти.⁵

И покрај оваа распространета неформалност и профитерство, енергетскиот сектор сепак помина низ одредени реформи, реформи кои добија на брзина во текот на 2010-тите.

И покрај оваа распространета неформалност и профитерство, енергетскиот сектор сепак помина низ одредени реформи, реформи кои добија на брзина во текот на 2010-тите. Откако се приклучија на Енергетската заедница, сите земји од Западен Балкан прифатија дека мора да се усогласат со законодавството на ЕУ насочено кон либерализација. Вертикално интегрираните национални компании за електрична енергија и гас мора да се поделат на посебни ентитети кои се фокусираат на производство и дистрибуција/снабдување. Овие измени, заедно со другите реформи, како што се воспоставувањето на независни регулатори и размена на енергија, имаат за цел привлекување странски директни инвестиции (СДИ) во енергетскиот сектор, зајакнувајќи ја конкуренцијата меѓу трговците, овозможувајќи на бизнисите и домаќинствата да избираат помеѓу различни даватели и - со текот на времето и да ги намалат цените.

Примерите на Северна Македонија и на Косово покажуваат како „расцепкувањето“⁷ функционира во пракса. Меѓутоа, во многу случаи, националните власти не брзаа да го транспонираат правото на ЕУ. Србија, на пример, не го расцепка целосно ЕПС за да формира целосно автономна ОПС (Електромреже Србије, ЕМС) и допрва треба да го пренесе овластувањето од Министерството за енергетика

5 Владимир Спасиќ, „Компании за производство и дистрибуција на електрична енергија во балканскиот регион – владите сè уште главни“, Балкан Грин Енерџи, 2017 г. <https://balkangreenenergynews.com/power-production-and-distribution-companies-in-the-balkan-regiona-governments-still-in-charge/>.

6 Вертикалната интеграција вклучува концентрирање на производство, увоз, складирање, пренос, дистрибутивни мрежи и снабдување со електрична енергија, природен гас или нафта во рацете на еден економски субјект, кој често може да биде монопол на целокупната територија.

7 Школа за регулатори во Фиренца, „Расцепкување на европските сектори за ел.енергија и гас 2020 г., <https://fsr.eui.eu/unbundling-in-the-european-electricity-and-gas-sectors/>.

на регулаторно тело. 8 Во Босна и Херцеговина, расцепкувањето е во напредна фаза во Република Српска, но останува доста работа во Федерацијата на Босна и Херцеговина и е целосно отсутно во посебниот дистрикт Брчко, кој се смета за исклучок.⁹

Раздвојувањето на потсекторот за гас е уште потешок и заостанат процес. Најнапреден е во случајот на Северна Македонија, со Националните енергетски ресурси (НЕР) како ОПС. 10 Во април 2021 година, Србија донесе план за поделба на Србијагас и Југоросгаз за да се усогласи со обврските на Енергетската заедница. Сепак, планот сè уште не е спроведен и мрежниот оператор/ОПС Транспортгас Србија сè уште не е во функција. 11 Гаспром е исто така мнозински сопственик на ТЕЦ Панчево во Србија (види табела подолу). Расцепкувањето е само делумно завршено во Босна и Херцеговина.

Табела бр.1: Термоелектрани на гас на Западен Балкан

Извор: Мапа за следење на електрани на глобално ниво - Global Gas Tracker Map - Global Energy Monitor

Земја	Термо електрана	Капацитет, во мегавати (МВ) (ел. енергија)	Технологија	Сопственост
Северна Македонија	ТЕ-ТО Скопје	230 MW	комбиниран циклус	когенеративно производство на електрична и топлинска енергија No. 2 (TGC-2), Русија 89.2%; Други 10.8%
Србија	ТЕЦ Панчево	189 MW	комбиниран циклус	Гаспром 78%; Република Србија 22%
	ТЕЦ Зренјанин	110 MW	комбиниран циклус	ЕПС
	ТЕЦ Нови Сад 250MW (2 единици)	250 MW (2 единици)	парна турбина	ЕПС

Институционалните и регулаторните реформи се од суштинско значење за процесот на овозможување инвестиции и диверзификација на снабдувањето со енергија. Ова вклучува изградба на капацитети за обновливи извори на енергија што може да се натпреваруваат со

8 Енергетска заедница, Извештај за спроведување Србија 2022г., <https://www.energy-community.org/implementation/report/Serbia.html>

9 Енергетска заедница за Југоисточна Европа, Извештај за спроведување Босна и Херцеговина, <https://www.energy-community.org/implementation/report/Bosnia-Herzegovina.html>

10 Во 2021 година, НЕР го купи првиот приватен удел на Макпетрол во Гасификација Македонија (ГА-МА) создавајќи го првиот независен ОПС/ДСО.

11 Енергетска заедница за Југоисточна Европа, 2023, <https://www.energy-community.org/implementation/Serbia/GAS.html#:~:text=In%20April%202021%2C%20the%20Government,not%20being%20implemented%20as%20promised.>

електричната енергија произведена од јаглен што ја обезбедуваат постојните компании. Исто така, корисно би било да се отворат националните пазари и за други добавувачи и трговци со природен гас, освен за националните компании кои претежно имаат долгорочни односи со руски Гаспром.

III. Зависност од јаглен

Воглавно, на Западен Балкан му недостасуваат автохтони енергетски ресурси. Како исклучоци се јавуваат лигнитот (кафеав јаглен) како и хидроенергијата, клучна за производството на електрична енергија во Албанија и Црна Гора¹². Низ регионот се наоѓаат изобилни наоѓалишта на јаглен, додека Косово тврди дека ја има петтата по ред најголема залиха во светот. Во 2018 година, имаше 65 рудници кои произведуваат 93 милиони тони тврд јаглен и лигнит - што одговара на една петтина од целокупниот јаглен произведен во ЕУ¹³. Резервите за кои е докажано дека ги има Србија се 192 пати повеќе од нејзината годишна потрошувачка. Босна има резерви за отприлика 264 години, а Албанија за неверојатни 6.000 години. За разлика од јагленот, најголемиот дел од нафтата и природниот гас во регионот се увезуваат. Практично нема домашно производство на нафта додека количините на извлечен природен гас се прилично мали. Во 2019 година, на пример, Србија извади само 0,438 bcm, што одговара на нешто повеќе од една петтина од нејзината годишна побарувачка ¹⁴.

Сосема очекувано, јагленот и хидроцентралите се столбот на енергетските системи во регионот. Косово, Србија и Босна и Херцеговина се во првите десет земји во светот според уделот на јаглен во производството на електрична енергија: 94,9%, 70% и 67,7% соодветно (податоци за 2020 година). Северна Македонија (51%) и Црна Гора (41%) се релативно подобро балансирани во однос на

¹² Две големи хидроцентрали - Перучица (307 MW) и Пива (363 MW) – обезбедуваат три четвртини од домашното производство на енергија.

¹³ Пабло Руиз Кастело, Хрвоје Медарац, Џулиан Сомерс и Џовани Мандрас, „Последните тенденции во однос на јаглен и тресет во Западен Балкан и Украина“ Европска унија, 2021 г. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126154>.

¹⁴ Податоци од Енергетската заедница.

комбинација од енергетски извори. Во 2017 година, инсталираниот електричен капацитет од 18 гигавати (GW) во регионот беше речиси рамномерно поделен помеѓу термоелектрани кои работат на јаглен и хидроелектрани. Во моментов, сепак, јагленот сочинува 70% од електричната енергија на Западен Балкан. Значително заостанува искористеноста на обновливи извори (сонце и ветер), додека нуклеарната енергија е речиси непостоечка, особено доколку не се зема предвид увозот на електрична енергија од соседните Унгарија, Романија и Бугарија.

Табела бр.2: Термоелектрани на гас на Западен Балкан

Извор: Енергетска заедница

Земја	Број на ТЕ	Капацитет (гигават, GW)	Удел во ел.енергија
Албанија	неприменливо	неприменливо	неприменливо
Босна и Херцеговина	5	2 GW	67.7%
Косово	2	1.2 GW	94.9%
Црна Гора	1	0.2 GW	41%
Северна Македонија	2	0.8 GW	51%
Србија	6	4.3 GW	70%

Според Европската комисија, околу 138.000 работни места во шесте земји од Западен Балкан се поврзани со јаглен - 90.000 во рударската индустрија и 49.000 во термоелектрани на јаглен. Постепеното отстранување на јагленот како извор, во согласност со политиките на ЕУ, може да доведе до губење на 0,4 отсто од вкупниот број на работни места во Црна Гора, 0,5 отсто во Северна Македонија, 0,6 отсто во Србија, 1,3 отсто во Босна и Херцеговина и 1,4 отсто во Косово. Во последните два случаи, јагленот зазема уште поголем процент од вработеноста во споредба со Полска, каде што соодветниот удел на работната сила изнесува 0,7%.

Како резултат на хроничниот дефицит на електрична енергија и староста на постојните електрани, при што повеќето ТЕЦ се стари повеќе од 40 години, владите на Западен Балкан покажаа интерес за нови ТЕЦ кои работат на јаглен. Во 2010-тите, повеќето земји од Западен Балкан започнаа проекти за модернизирање на постојните ТЕЦ и изградба на нови (види табела подолу).

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Во последната деценија, во Босна и Херцеговина беа планирани неколку нови термоелектрани, од кои неколку се завршени, а за некои е започната и изградба. Најмногу беа вклучени кинески инвеститори, но имаше и други заинтересирани страни во некои од проектите пред 2010та година, особено ЧЕЗ. Доколку се спроведат целосно, овие проекти би можеле да го удвојат капацитетот за производство на лигнит во Босна:

> ТЕЦ Станари (300 MW): Се наоѓа во близина на Бања Лука, почна со работа во 2016 година. Инвестицијата беше финансирана од заем од Кинеската развојна банка, изградбата ја изврши кинеската корпорација Донгфанг Електрик.

> Единица 7 Тузла (450 MW): Заеднички проект финансиран од кинеската Ексим банка од 2017 година. Во моментот, проектот е во мирување.

> ТЕЦ Бановиќи (350 MW): близу до Тузла, во близина на истоимениот рудник за лигнит. Кинеската корпорација Донгфанг Електрик требаше да ја направи инвестицијата и истата требаше да биде финансирана со заеми од Индустриска и комерцијална банка на Кина. Електраната не доби дозвола за градење и со тоа истече и дозволата за еколошка одржливост.

> Угљевиќ 3 (600 MW): Ова беше проширување на постојната ТЕЦ, претходно финансирана со заем од кинеска банка, кој беше откажан во 2022 година. Пред тоа, постоеше договор за партнерство за инвестирање во електраната помеѓу Република Српска и рускиот бизнисмен Рашид Сардаров.¹⁵

> Какањ 8 (350 MW): во близина на Зеница-Добој, беше планирано да биде финансирано од кинески банки, со инвестиција спроведена од Кинеската народна компанија за електроинженерство. Се чини дека проектот во моментот нема инвеститор. Имаше дадени најави и за Какањ 9.

> Гацко (350 MW): Овој проект е во Република Српска. Откако ЧЕЗ отстапи од првичните планови за спроведување на проектот, одреден број на потенцијални кинески инвеститори беа во игра, а неодамна се зборуваше и за заеднички проект со кинеската корпорација Машинерија и инженерство.¹⁶ Се чини дека сите овие планови паднаа во вода и во моментот нема потврден инвеститор со интерес за проектот.

СРБИЈА

Во Србија се планирани голем број проширувања на постојните термоелектрани:

- > Костолац БЗ (350 MW): Ова е заеднички проект на ЕПС со ЦМЕЦ. Дозволата за еколошка одржливост на проектот беше откажана на суд, но властите повторно ја обезбедија. ЕПС изгледа посветена страна во проектот.
- > Колубара Б: Овој проект првично требаше да го финансира ЕБОР, но поддршката беше повлечена. По ова, беше предвиден заеднички проект помеѓу ЕПС и ПауерКина. Во 2021 година, Министерството за рударство и енергетика на Србија најави откажување од проектот, но не е јасно дали ЕПС се откажала од проектот, бидејќи истиот стои во стратешките планови на компанијата за периодот до 2035 година.
- > Никола Тесла Б Единици 3 и 4: Проширувањето на постојната централа требаше да биде заедничка инвестиција на ЕПС и италијански инвеститор. Плановите се откажани, а дозволите истечени.

КОСОВО

- > Kosovo C/Kosova e Re (500 MW): Ова беше заеднички проект со КонтурГлобал (Велика Британија) кофинансиран од Светска банка. Проектот беше напуштен во 2020 година откако Светска банка ја повлече поддршката. Тековните сценарија вклучуваат ажурирање на постојните единици.

ЦРНА ГОРА

- > Пљевља II (300 MW): Се работи за проширување на постојната ТЕЦ, која беше завршена во 1982 година. Проектот е откажан, откако неколку години немаше напредок со чешките и кинеските инвеститори.

Под притисок на Секретаријатот на Енергетската заедница, локална опозиција и судски случаи, неколку од проектите од Табела 2 се целосно напуштени, вклучително и Косово С, Плевља II и веројатно Тузла 7. Покрај новите лигнитни единици наведени погоре, во план се разни проширувања на постојните ТЕЦ, некои се во тек, а во некои случаи истите се веќе комплетирани.

И покрај политиките на ЕУ за постепено укинување на јагленот и посветеноста на земјите од Западен Балкан на Зелената агенда (долу), побарувачката сè уште е висока. Во 2022 година, Србија има увезено 2,8 милиони тони јаглен (од Босна, Црна Гора, Бугарија и Романија, како и од Индонезија преку Кина) и планира да внесе уште 4,8 милиони тони во 2023 година.¹⁵ Во 2022 година Косово има увезено јаглен во вредност од 1,5 милиони евра.

IV. Дефицит на енергија

Инвестициите во јаглен се резултат и на хроничниот дефицит на електрична енергија во Западен Балкан. Во периодите на зголемена потрошувачка, регионот увезува електрична енергија од соседите – на пр. Романија, Бугарија и Унгарија, како и од Грција, која излезе лидер во обновливите извори на енергија во поширокиот регион на Југоисточна Европа.

Побарувачка

Според Меѓународната агенција за енергетика, побарувачката на енергија има различни траектории во Албанија, Косово и Северна Македонија, од една страна, и во Србија, Босна и Црна Гора од друга страна. Во првата група земји, потрошувачката на електрична енергија се рашири многу бргу – во периодот помеѓу 1990 и 2020 година, за неверојатни 267% во Албанија и за отприлика една четвртина во Северна Македонија. Во Косово, имаше зголемување од 90% помеѓу 2000 и 2010 година. Следеше период на стабилизација, па уште еден раст од 20% помеѓу 2018 и 2021 година. Оваа промена се објаснува со растот на населението во Косово и, во случајот на Албанија, со зголемената потрошувачка по глава на жител поврзана со економските промени по крајот на комунизмот.

¹⁵ Милица Рилак, „Србија планира да увезе 70% повеќе јаглен од 2022 година но и да извезе 39% повеќе електрична енергија“ портал *Biznis.rs* <https://biznis.rs/vesti/srbija/srbija-planira-da-uveze-70-odsto-vise-uglja-i-20-odsto-vise-derivata-nego-u-2022-godini-ali-da-izveze-39-odsto-vise-struje/>.

Во втората група земји, побарувачката е намалена – за 23,45% во Црна Гора (во споредба со 2005 година), 11,59% во Босна и 2,8% во Србија. Трендовите како што се деиндустријализацијата, демографските промени и иселувањето ја неутрализираа зголемената приватна потрошувачка. Особено забележителен е падот на индустриската побарувачка. Во Србија, побарувачката на индустријата се намали за 60% помеѓу 1990 и 1993 година. Во Босна, во истиот период се намали за 90%, кога почна и војната. Побарувачката во Србија полека се зголемува додека во Босна тој процес треба допрва да започне. Неодамна, Црна Гора забележа намалување и евентуално затворање на нејзината голема топилница за алуминиум, КАП, која беше затворена во 2022 година.

Понуда

И покрај тоа, домашната понуда не е секогаш во можност да ја задоволи побарувачката. Ова е особено точно за време на грејната сезона (ноември до декември) во студени зими. Субвенционираниите малопродажни цени – кои се пониски од пазарните цени на големо – и општото отсуство на централно греење надвор од големите градови ја зголемуваат потрошувачката на електрична енергија кај домаќинствата. Фабриците што работат на јаглен не можат да го одржат ритамот поради нивната застарена технологија и тесните грла. Во меѓувреме, во земјите зависни од хидроенергија, како што е Албанија, ниските нивоа на браните во текот на летото претставуваат голем предизвик. Ситуацијата станува уште потешка во услови на суша предизвикана од климатските промени. Дефицитите мора да се решаваат со увоз на електрична енергија, од регионот или од соседните земји.

Во поблаги услови, може да се каже дека земји како Србија и Босна всушност произведуваат вишок електрична енергија, која ја извезуваат кај соседите. Енергијата произведена од јаглен е конкурентна во однос на цената, бидејќи земјите во прашање, за разлика од ЕУ, не ги оданочуваат емисиите на јаглерод.

V. Повеќеслојната криза во периодот 2021-2022 година

Јазот помеѓу понудата и побарувачката беше особено акутен од крајот на 2021 година и цела 2022 година. Малопродажните цени на електричната енергија достигнаа нивоа што беа десет пати пониски од рекордните големопродажни цени на електрична енергија (поврзани со цената на природниот гас на европските берзи)¹⁶. Во декември 2021 година, заради дефект во електраната што го опслужува Белград ТЕЦ ТЕНТ кој беше предизвикан од некавалитетниот лигнит, резултат на недоволно инвестирање и лошо управување со јамите, ЕПС беше принуден да увезе невидени количини јаглен. Во јули 2022 година, министерката за енергетика Зорана Михајловиќ изјави дека до крајот на годината треба да се потроши сума до 1 милијарда евра за увоз на јаглен и на електрична енергија.¹⁷ Косово претрпе разни прекини на струја во зимата 2021/22, додека Северна Македонија мораше да ја рестартира старата ТЕЦ Неготино која работи на мазут што значително ја загадува околината. Хидроенергијата не беше доволна да го надомести дефицитот. Драстично се зголемија и цените на биомаса како алтернативно гориво што се користи за греење на домови и за готвење.

Овие случувања веќе беа во тек пред 24 февруари 2022 година, кога започна војната во Украина и ги зголеми цените низ цела Европа, зајакнувајќи го чувството на несигурност на Западен Балкан. Кон крајот на јули 2022 година, цената на термичкиот јаглен достигна 407,47 американски долари за тон, во споредба со 165 американски

¹⁶ Мирза Кушљугиќ и Дамир Миљевиќ, „Енергетска транзиција во Западен Балкан, како понатаму“, *Balkan Green Energy News*, 2022 г. <https://balkangreenenergynews.com/energy-transition-in-western-balkans-how-to-move-forward/>

¹⁷ Владимир Спасиќ, „До крајот на годината, Србија ќе потроши 1 милијарда евра за електрична енергија и јаглен“, *Balkan Green Energy News*, 2022 г. <https://balkangreenenergynews.com/serbia-to-spend-eur-1-billion-on-electricity-coal-imports-by-end-of-year/>

долари во јануари 2023 година. До август, Косово размислуваше за воведување енергетско рационирање.¹⁸ Северна Македонија прогласи едномесечна „вонредна состојба“, која подоцна беше продолжена до април 2023 година. Кризата, исто така, ги принуди владите на Западен Балкан да го одложат постепеното исфрлање на јагленот. За оваа цел, Северна Македонија го одложи датумот од 2027 година на 2030 година.

VI. Зелена транзиција

Во принцип, земјите од Западен Балкан се обврзаа постепено да го исфрлат јагленот во согласност со политиките на ЕУ, Договорот за енергетска заедница и други меѓународни обврски како што е Парискиот договор за климатски промени. Албанија, Црна Гора и Северна Македонија се приклучија на Алијансата ППЦА (Powering Past Coal Alliance) лансирана од Канада на самитот COP23 (2017 г.). Дополнително, Договорот за Енергетската заедница содржи одредби за ограничување на загадувањето кое доаѓа од електраните. Сепак, овие одредби не вклучуваат постепено исклучување на јаглен или дури и намалено производство. Наместо тоа, тие се однесуваат на модернизација на постојниот капацитет, на пример преку инсталирање на системи за чистење за намалување на CO₂ и SO₂ (сулфур диоксид).

Преминот од јаглен кон обновливи извори е дел од приближувањето кон ЕУ. Во октомври 2020 година, лидерите од регионот ја донесоа Софиската декларација за Зелена агенда за Западен Балкан. Со ова се обврзаа на целосно усогласување со Законот за клима на ЕУ со цел постигнување неутралност на емисиите до 2050 година и достигнување на енергетските и климатските цели до 2030 година. Западен Балкан, исто така, ќе биде предмет на т.н. КБАМ – Механизам за коригирање на граничните вредности на јаглен, механизам што ќе почне да се применува во 2026 година. Софиската декларација се заложува за продолжување на усогласувањето со Шемата за тргување со емисии на ЕУ, како и за воведување други инструменти за одредување цени

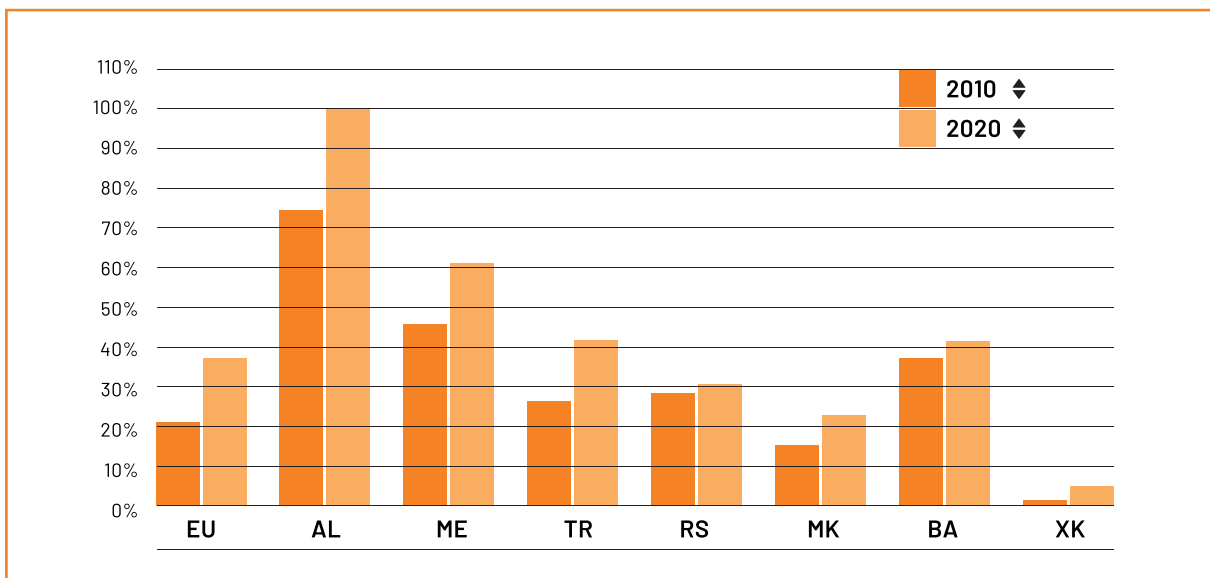
¹⁸ Валентина Димитријевска, „Албанија му помага на Косово за да не мора да рационализира енергија“ IntelliNews, 2022 г., <https://intellinews.com/albania-steps-in-to-help-kosovo-avoid-electricity-rationing-253547/?source=kosovo>.

на регионално ниво со цел промовирање на декарбонизацијата. Досега, само Црна Гора – која се гледа себеси како регионален лидер во усвојувањето на стандардите за енергија и клима на ЕУ – вовеле национална шема за ограничување и трговија. Ова ги опфаќа ТЕЦ Плевља, топилницата за алуминиум КАП (затворена во декември 2021 година) и челичарницата Тошелик. Сепак, резултатите не се доволно јасни, а една од причините е и неамбициозниот национално определен придонес (NDC) 19.

Покрај подобрувањето на стандардите за емисии и подобрувањето на енергетската ефикасност на домовите, транзицијата како процес подразбира и фокусирање на обновливи извори. Косовската енергетска стратегија (2022 г.) предвидува инсталирање на капацитет од обновливи извори на енергија од околу 1.600 MW до 2031 година, во споредба со 900-1200 MW од сегашниот функционален капацитет обезбеден од термоелектраните. Свкупно гледано, иако нерамномерно, уделот на обновливите извори на енергија во регионот е зголемен.

Табела бр.2: Електрична енергија произведена од обновливи извори на енергија, 2010 и 2020 година [% од бруто потрошувачката на електрична енергија]

Извор: [Евростат](#)

Најголемиот дел од електрична енергија од обновливи извори доаѓа од хидроенергијата. Ова е проблематично бидејќи хидроенергијата

19 НДЦ се ветувања на потписниците на Парискиот договор за климатски промени. За повеќе информации, види Пипа Галоп, „Предупредувачката приказна за шемата за тргување со емисии на Црна Гора“, Bankwatch, 2022 година <https://bankwatch.org/blog/the-cautionary-tale-of-montenegro-s-emission-trading-scheme>.

- особено кога се користи во мали проекти - често има негативно влијание врз животната средина. 20 Во 2010-тите, се случи своевидна експлозија на вакви потфати. До 2021 година, на Западен Балкан беа изградени 490 нови хидроцентрали со капацитет под 10 MW, што е речиси пет пати повеќе во споредба со 2009 година. 21 Оваа експанзија беше поттикната со повластените тарифи воспоставени од владите и законодавците. 22 Покрај тоа, политички поврзаните компании профитираа од иницијативите за поддршка насочени кон хидро-секторот. 23 И иако истите создаваат атрактивни закупнини за инсајдерите, резултатот од овие потфати останува незначителен.

Во моментот, фокусот е на проекти за соларна и еолска енергија, кои се поеколошки, но и исплатливи и не бараат стимулации во форма на повластени тарифи и субвенции. Во април 2021 година, Србија донесе нов закон за обновливи извори на енергија со кој се ревидира државната помош и се ограничува опсегот на повластените тарифи. 24 Сепак, промените наидоа на силно противење од јавните комунални претпријатија (ЕПС и ЕМС), кои како главен проблем, ја предочија стабилноста на мрежата. Слични промени се случија и во Косово и во Федерацијата Босна и Херцеговина.

Ваквата промена покренува и други прашања, како што е гаранцијата за обезбедување на основна моќност (минимална количина на електрична енергија што треба да се испорача во мрежата во кое

20 Тијана Душеј Ристев, „Екологија, реки во Србија и мали хидроцентрали: Што носат измените на Законот за заштита на природата и каде е забранета изградбата на МХЕЦ“, Би-Би-Си на српски јазик, 2021 година, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-58025526/> Види и М. Митиќ, „Како поддршка во одбраната на Рупска Река, донирани јакни на жителите на Дадињац и на активистите“, Јужни вести, 2023 година <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Mestanima-Dadinca-i-aktivistima-donirane-jakne-kaopodrska-u-odbrani-Rupske-reke.sr.html>.

21 Пипа Галоп, „Република Српска пред своите соседи во запирање на субвенциите за хидроенергија за нови центри“, Bankwatch, 2022 година <https://bankwatch.org/blog/republika-srpska-moves-ahead-of-its-neighbours-in-virtually-halting-hydropower-subsidies-for-new-plants>.

22 Пипа Галоп, „Република Српска пред своите соседи во запирање на субвенциите за хидроенергија за нови центри“, Bankwatch, 2022 година <https://bankwatch.org/blog/republika-srpska-moves-ahead-of-its-neighbours-in-virtually-halting-hydropower-subsidies-for-new-plants>.

23 Владимир Костиќ и Дина Ѓорѓевиќ, „Мали хидроцентрали: најголем профит за државата и компаниите поврзани со кумот на Вучиќ“, Центар за истражувачко новинарство на Србија, 2018 г., <https://www.cins.rs/en/small-hydroelectric-power-plants-the-state-and-companies-connected-to-vucics-best-man-profit-most/>.

24 Игор Ѓорѓевиќ, Теодора Вујошевиќ и Иван Газдиќ, „Голем интерес за обновливите извори на енергија во Србија – клучни точки на новата регулатива“, Balkan Green Energy News, 2021 г., <https://balkangreenenergynews.com/high-interest-in-renewables-in-serbia-new-regulation-in-a-nutshell/>.

било време, особено во периодите на зголемена потрошувачка), што сега зависи од ТЕЦ на јаглен.²⁵ Ова е причината зошто природниот гас привлече голем интерес како алтернатива на лигнитот со помала емисија на јаглерод. Властите на Северна Македонија и компанијата за електрична енергија ЕСМ, на пример, планираат да ја затворат Единица 1 (на јаглен) на ТЕЦ РЕК Битола, заменувајќи ја истата во 2024 година со когенеративна единица од 250 MW која работи на гас.²⁶

VII. Надворешно влијание во енергетскиот сектор

Од сите играчи вклучени во регионот кои не се членки на ЕУ, Русија има најголемо влијание во балканскиот енергетски сектор. Ова влијание има неколку аспекти: (1) најголемиот дел од природниот гас потрошен на Западен Балкан – 2,7 bcm во 2021 година – доаѓа од Русија; (2) Руските државно-контролирани тела поседуваат критична инфраструктура за транзит и складирање на гас, како што е гасоводот Турски тек во Србија и складиштето Банатски Двор; (3) Русија поседува клучни нафтени субјекти, вклучително и српската национална компанија НИС (Нафтена индустрија Србија), рафинерии, складишта, дистрибутивни и малопродажни мрежи; и (4) Русија испорачува сурова нафта на локалниот пазар.

²⁵ Во Србија, дебатата околу обновливите извори на енергија главно е фокусирана околу предизвикот за балансирање на мрежата. Меѓутоа, во моментот кога исфрлањето на јагленот ќе биде регулирано со закон, веројатно ќе се појави загриженост за основната оптовареност, како и во другите земјите-членки на ЕУ од Централна и Источна Европа.

²⁶ SEE Energy News, „Северна Македонија: ЕСМ ќе го замени гасниот капацитет за Единица 1 во ТЕЦ Битола“, 2021 г. <https://serbia-energy.eu/north-macedonia-esm-to-replace-gas-capacity-for-tpp-bitola-unit-1/>.

Природен гас во Западен Балкан

Извор: [ТАБЛИЦА-Експорт Газпрома по странам в 2021г | Reuters](#); [ERC.org.mk](#); [Stat.gov.rs](#).

Земја	Годишен увоз од Русија [2019]	Побарувачка на гас
Србија	2.1 bcm	2.5 bcm
Босна	0.236 bcm	0.236 bcm
С. Македонија	0.296 bcm	0.296 bcm

Зависноста на Србија од испораките на руски гас е наследство од периодот на поранешна Југославија. Во 1976 година, Петрол (Љубљана) и ИНА (Загреб) склучија договор со Советскиот Сојуз за 1,5 bcm кои треба да се увезуваат годишно преку Австрија со помош на гасовод изграден од австриската компанија ОМВ. Во 1978 година, беа договорени уште 1,65 bcm за испорака преку Унгарија²⁷. Сè до отворањето на гасоводот Турски тек во 2020 година, унгарската врска претставуваше главен увозен канал за Гаспром, фирма наследник на советското Министерство за гас. По распаѓањето на Југославија, Хрватска и Словенија успеаја да ги диверзифицираат своите испораки на гас преку договори со западни компании и домашно производство (Хрватска). Србија, од друга страна, сè уште тргува исклучиво со Русија. Имајќи предвид дека Сараево добива гас од Србија, истото важи и за Босна и Херцеговина. Северна Македонија со гас се снабдува од Бугарија, врска која датира од 1990-тите.

Како и со другите делови од Источна Европа, доминацијата на Русија во секторот за гас во Западен Балкан е одраз на повеќе фактори: доминантна позиција на државните комунални претпријатија на домашниот пазар, ограничени прекугранични врски за олеснување на диверзификацијата на снабдувањето, блиски врски на Русија со политички моќници кои имаат влијание врз енергетскиот сектор.²⁸ Дополнителен фактор, кој е специфичен за Западен Балкан, е скромната големина на регионалниот пазар. Вкупно гледано, сите шест земји заедно трошат помеѓу 2,7 и 4 bcm годишно, од кои две третини се во Србија. Освен во случајот на Гаспром, ограничената побарувачка

²⁷ Пер Хогелиус, *Црвен гас: Русија и потеклото на европската енергетска зависност*, Палгрејв Макмилан, 2012 година, стр. 171-2.

²⁸ На пример, функционерот на Социјалистичката партија на Србија Душан Бајатовиќ, споменат погоре.

ја намалува мотивацијата за надворешни добавувачи кои би барале пристап и би инвестирале во транзитна инфраструктура. Со ова, сè останува во рацете на владите. Иако и владите се соочуваат со финансиски ограничувања, владата во Србија во секој момент може да се повика на блиските политички врски со Москва.

Зависноста на Западен Балкан од рускиот гас е прашање на загриженост и за ЕУ и за САД. По прекилот на снабдувањето во јануари 2009 година, политиката на ЕУ во регионот, како и пошироко во Источна Европа, се фокусираше на изградба на интерконектори, како и притисок за либерализација на домашните пазари, овозможувајќи и конкуренција гас наспроти гас.

Зависноста на Западен Балкан од рускиот гас е прашање на загриженост и за ЕУ и за САД. По прекилот на снабдувањето во јануари 2009 година, политиката на ЕУ во регионот, како и пошироко во Источна Европа, се фокусираше на изградба на интерконектори, како и притисок за либерализација на домашните пазари, овозможувајќи и конкуренција гас наспроти гас. Ваквата политика беше поддржана и од последователните влади на САД. Сепак, малку се постигна на тоа поле, со можен исклучок на Трансјадранскиот гасовод (ТАП) кој минува низ Албанија. Војната во Украина може да даде дополнителен поттик за диверзификација. САД ја поддржуваат пловечката единица за складирање и регасификација на течен природен гас (ТПГ) (ФСРУ) во Александрополис, североисточна Грција, која треба да почне со работа кон крајот на 2023 година или малку подоцна. Откако ќе го заврши проектот од заеднички интерес поддржан од ЕУ - комплетирање на интерконекторот со Бугарија од 1,8 bcm годишно - Србија би можела да почне да добива гас оттаму. Постојат планови за поврзување на

мрежите на Босна и Хрватска, што ќе даде влез на поголеми залихи преку терминалот Крк ТПГ (моментално надграден од 2,9 всм на 6,1 всм годишно). ЕУ, исто така, го поддржува интерконекторниот гасовод меѓу Грција и Северна Македонија, кој би можел да биде важен инструмент за планираниот премин од јаглен кон гас за производство на електрична енергија. Последно, но не и помалку важно, Албанија, Црна Гора, Хрватска и Босна одамна имаат планови за таканаречениот Јонски јадрански гасовод што ќе го поврзи ТАП со пристаништето во Сплит.

Инвестициите во нова инфраструктура се базираат на сценарио каде побарувачката за гас во регионот расте. Ова може да се случи како дел од транзицијата и напуштањето на јагленот. Според некои сценарија, капацитетот на електрична енергија добиен од гас на Западен Балкан би можел да доживее речиси трикратно зголемување, од 779 MW на 2442 MW. Доколку домаќинствата почнат да користат гас за греење и готвење, ситуација со која би се намалила зависноста од загадувачки тврди горива и субвенционирана електрична енергија произведена од јаглен, зборуваме за вистинска придобивка. Ваквото сценарио има и свои негативни страни бидејќи би ја потврдило зависноста од фосилни горива а со тоа и независноста од нестабилните меѓународни пазари на гас. Целокупното преориентирање кон гас може дополнително да го одложи распоредувањето на обновливите извори на енергија и зелената транзиција на Западен Балкан, која и така бавно напредува.²⁹

Во 2010-тите, Кина се обиде да влезе во енергетскиот сектор на Западен Балкан. Нејзините поволни заеми, сржта на таканаречената иницијатива „Појас и пат“ (БРИ), беа канализирани за модернизирање и проширување на ТЕЦ кои согоруваат јаглен, како што се Костолац (Србија), Тузла, Гацко и Станари (Босна). Вообичаено, проектите финансирани од Пекинг се спроведуваат од кинески изведувачи со мала инвестиција во економијата на државата примател.³⁰ Во септември 2021 година, Си Џинпинг пред Генералното собрание на ОН вети дека Кина ќе престане да финансира проекти за јаглен во странство³¹. Меѓутоа, на Западен

²⁹ Bankwatch, „Западен Балкан: изградбата на систем за гас од 3,5 милијарди евра носи економски и енергетски безбедносни ризици и ја загрозува зелената транзиција“, 2023 г. https://bankwatch.org/press_release/western-balkans-e3-5-billion-gas-build-out-poses-economic-energy-security-risks-and-threatens-green-transition.

³⁰ Истоото важи и за Русија до одреден степен, бидејќи Гаспром носи свои изведувачи и во најдобар случај вклучува локални фирми како подизведувачи.

³¹ БиБиСи, „Кина вети дека ќе престане да гради нови центри за јаглен во

Балкан, доказите за ваквата променета политика се многу ограничени. Иницијативата БРИ, сепак почнува постепено да се напушта - Кина се врти кон побрзи и финансиски полесни проекти кои можат да донесат поголеми приноси. Во иднина, таквата промена може да придонесе за сè помал број на финансирани структури со јаглен за сметка на зголемени инвестиции на мали инсталации кои работат со обновливи извори, нешто што би било компатибилно со промените кои ги бара ЕУ во националните стратегии за енергија и домашното законодавство. Во споредба со Русија, Кина може да обезбеди доста поважни финансиски и технолошки ресурси, истовремено приспособувајќи се на променливите услови во целните земји.

Инвестициското портфолио на Турција беше поразновидно. Чалик-Лимак е сопственик на косовската компанија за дистрибуција на електрична енергија КЕДС. Турски фирми исто така инвестираа во проекти за обновливи извори на енергија во Косово и во Северна Македонија. Енергетската групација Гурис ги предводеше напорите за изградба на фарма на ветер на Китка, која делумно беше финансирана од ЕБОР. Фортим Енерџи развива соларна централа до рудникот за јаглен Осломеј во Северна Македонија, во партнерство со бугарскиот холдинг Соларпро. Имајќи предвид дека Турција во моментот има своевиден бум со нови капацитети за обновливи извори на енергија, истата веројатно ќе насочи повеќе такви инвестиции на Западен Балкан.

Она што е заедничко за Русија, Кина и Турција е тоа што нивните инвестиции имаат значајна политичка заднина. Странските инвеститори се поддржани од нивните влади, кои се во директен контакт со нивните колеги од Западен Балкан. Честопати, врската е помеѓу политичките лидери, како крајни гаранتي за надворешните инвеститори, кои делуваат како замена за владеењето на правото. Ваквите односи се вградени во системот на закупнини, субвенции и други форми на споредни плаќања и за политичките елити и за деловните субјекти за кои станува збор. Во таа смисла, странското влијание во енергетскиот сектор на Западен Балкан е во функција, но и придонесувачки фактор за заробувањето на политиката/државата што ја дефинира политичката економија во регионот.

Политиките и преференциите на Русија и Кина се во спротивност со зелената транзиција предводена од ЕУ. Русија има интерес да ја зачува ситуацијата на статус кво, спречувајќи го влезот на други снабдувачи со гас во регионот. Ова индиректно ја зацврстува водечката улога на јагленот во националните енергетски системи на клучни земји како Србија и Босна. Поради мали количини и релативно висока цена, гасот не може да послужи како преодно гориво при преминот кон економија со ниска потрошувачка на јаглерод. Ова значи дека балканските земји ќе треба да направат скок директно од јаглен до обновливи извори, наместо да се потпираат на гасот како преоден извор, како што се обиде да направи Северна Македонија. Лесно е да се утврди и негативното влијание на Кина, заради нејзината финансиска поддршка за ТЕЦ кои користат лигнит. Таквото финансирање го намалува притисокот на ЕУ врз владите за постепено напуштање на јагленот во согласност со нивните обврски од Договорот за енергетската заедница. Појавата на потенцијални кинески инвеститори од 2010 година наваму ги одложи одлуките за алтернативни начини за развој на електроенергетскиот сектор. Инвестициите не се реализираа во значителен обем; всушност, Кина сега многу повнимателно ги избира проектите на БРИ во споредба со нејзиниот првичен ангажман со регионот. Во меѓувреме, поради фактот што политичарите се обложиле дека Пекинг ќе ги реанимира постројките за согорување јаглен, земјите од Западен Балкан веќе изгубиле една деценија.

VIII. Заклучок

Енергетскиот сектор на Западен Балкан во голема мера е производ на локални услови и зависност од претходно одбрани насоки, почнувајќи од наследството на модернизацијата од социјалистичката ера па сè до искуството на посткомунистичката трансформација и распаѓањето заедно со градењето на држава во услови на конфликт во 1990-тите. Домашните играчи, како што се политичките партии, поединечните лидери, деловните лобија и клучните општествени актери одиграа централна улога во обликувањето на секторот. Во најголем дел, тие остануваат во корист на ситуација на статус кво, фокус на фосилни горива и јаглен, пред сè од лигнит, како и големи компании поддржани од државата кои обезбедуваат профит на групи од посебен интерес, така обезбедувајќи краткорочна социјална стабилност.

Во исто време, земјите од Западен Балкан беа изложени на странско влијание, кое порасна во изминатата деценија и половина. Истото продира во енергетскиот сектор во регионот, на различни начини.

Прво, државните странски компании или компании со државна поддршка ги контролираат критичните средства во потсекторите на природен гас, нафта и електрична енергија. Србија, каде руските фирми како Гаспромнефт, Гаспром и Лукоил играат важна улога, е одличен пример но сигурно не е исклучок. Дури и во западно-наклонетите земји, како што е Северна Македонија, Русија останува важен играч во јавните комунални претпријатија, како што е термоенергетската централа со комбиниран циклус во близина на Скопје. Слично на ова, компаниите и владите со седиште во ЕУ и САД беа во првите редови кога требаше да се поддржи развојот на транзитната инфраструктура на гас, како што е Трансјадранскиот гасовод кој минува низ Албанија.³⁴

Второ, странското финансирање (директна помош, заеми, СДИ) е од суштинско значење за развој и на инфраструктурата и на капацитетот за производство. И Русија и ЕУ инвестираа во транзит на гас со цел да ги остварат своите цели: ограничување на регионалните пазари или либерализација на пазарот и промовирање на диверзификација на набавките. Кина – но и САД³⁵ – се вклучија во бизнисот со јаглен: на пр. преку обезбедување поволни заеми и инвестиции за рехабилитација на стари ТЕЦ и изградба на нови капацитети. Секторот за обновливи извори на енергија, исто така, привлекува зголемен интерес, при што компаниите од ЕУ и од Турција носат инвестиции во Западен Балкан, додека Кина ја обезбедува клучната технологија (на пр. соларни панели и турбини на ветер).

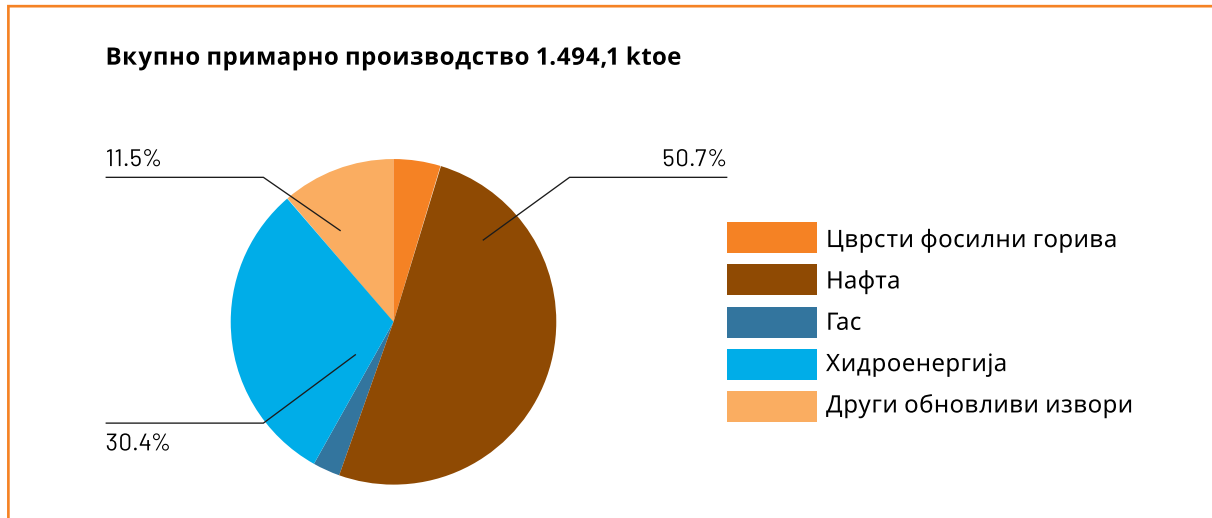
Ставени заедно, странската сопственост и финансиските текови од странство значително влијаат врз политиката и стратешкото планирање. Како што покажува интересот на Кина за ТЕЦ во Србија, Босна и Црна Гора, можноста за поволни заеми за поддршка на локални индустрии кои се од интерес на политичките елити доведе до одложување на клучни одлуки во врска со идната траекторија на секторот.

Трето, странските актери помагаат во дефинирањето на регулаторната средина. ЕУ врши силен притисок за земјите-кандидатки од Западен Балкан да го усогласат своето законодавство со законодавството на ЕУ во однос на клима и енергија. Спротивно на тоа, Русија го искористи недоволниот напредок на Србија и Босна во усогласувањето со правилата на ЕУ за да ја консолидира својата доминантна позиција на пазарот, со додавање на контрола врз транзитната инфраструктура на нејзиниот актуелен статус како монополски снабдувач. На истиот начин, кинеските инвестиции во бизнисот со јаглен беа овозможени само заради тоа што Западен Балкан допрва треба да спроведе правила за цените на јаглерод како оние на ЕУ. Ова ја намали мотивацијата на носителите на одлуки на брз начин да постигнат усогласеност на законодавството и покрај нивната наводна цел за пристапување во ЕУ.

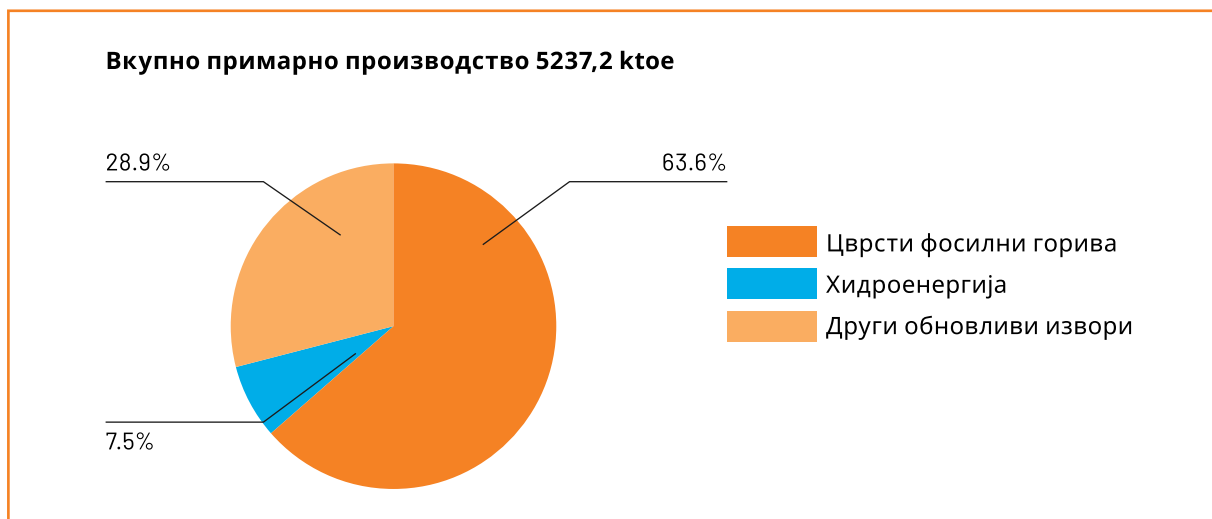
Конечно, фактот што земјите од Западен Балкан се фокусираат на фосилни горива несомнено ги прави зависни од увоз. Заради посебноста на пазарот и потпирањето на физичките интерконекции и долгорочните договори, ова најдобро се гледа во случајот со природниот гас. Но, истото се однесува и на суровата нафта и сè повеќе и на јагленот, бидејќи локалните рудници не успеваат да ја задоволат максималната побарувачка. Ова е причината заради која стратегија со приоритет на обновливи извори на енергија - сектор во кој Западниот Балкан има предност поради локалните ресурси - обезбедува подобра иднина, во однос на безбедност на снабдувањето, но и во однос на одржливост на животната средина.

Несомнено е дека иднината на Западен Балкан е во обновливата енергија. Сепак, комбинацијата од историска зависност од фосилни горива, слаби институции и странско влијание го направија регионот заостанат не само во Европа како целина, туку и во споредба со другите делови на Југоисточна Европа. За да се затвори тој јаз и да се забрза зелената транзиција, ЕУ треба да соработува поблиску со локалните засегнати страни како што се владините претставници, деловните субјекти, граѓанското општество и експертската заедница.

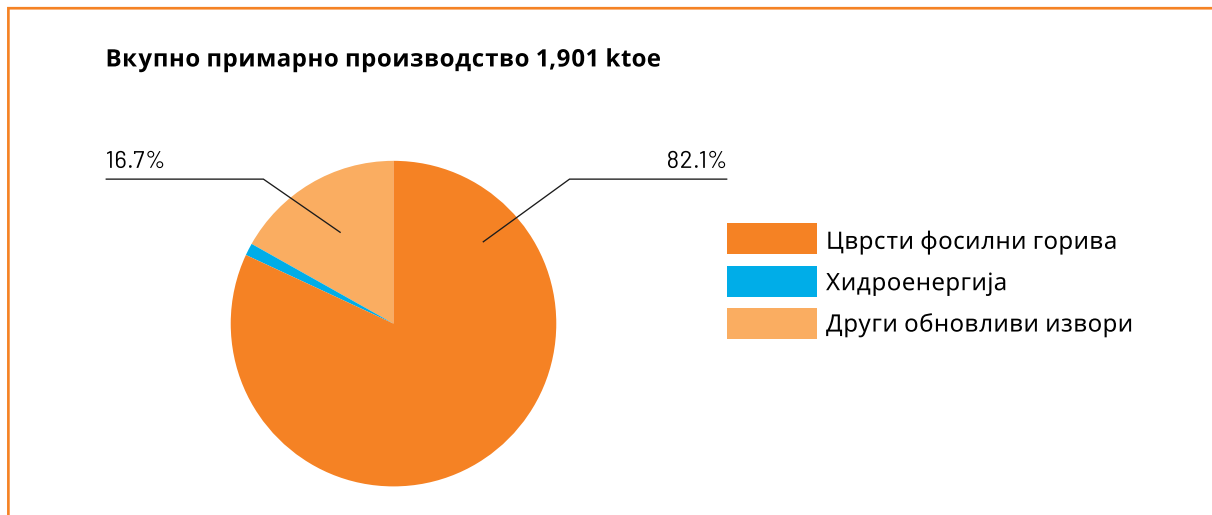
Производство на гориво во Албанија во 2020 г. [ktoe]

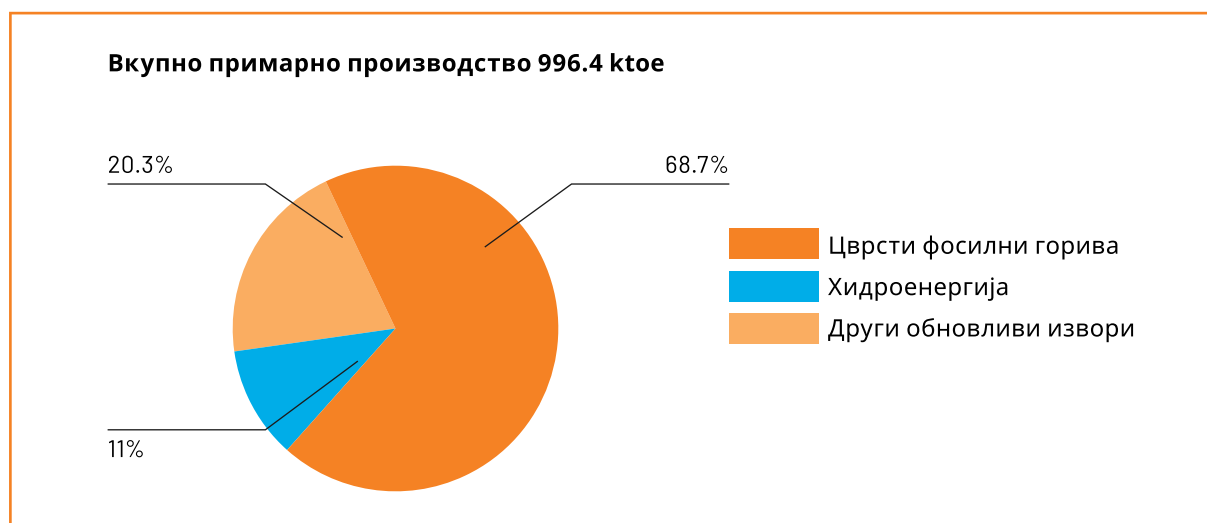
Производство на гориво во Босна и Херцеговина во 2020 г. [ktoe]

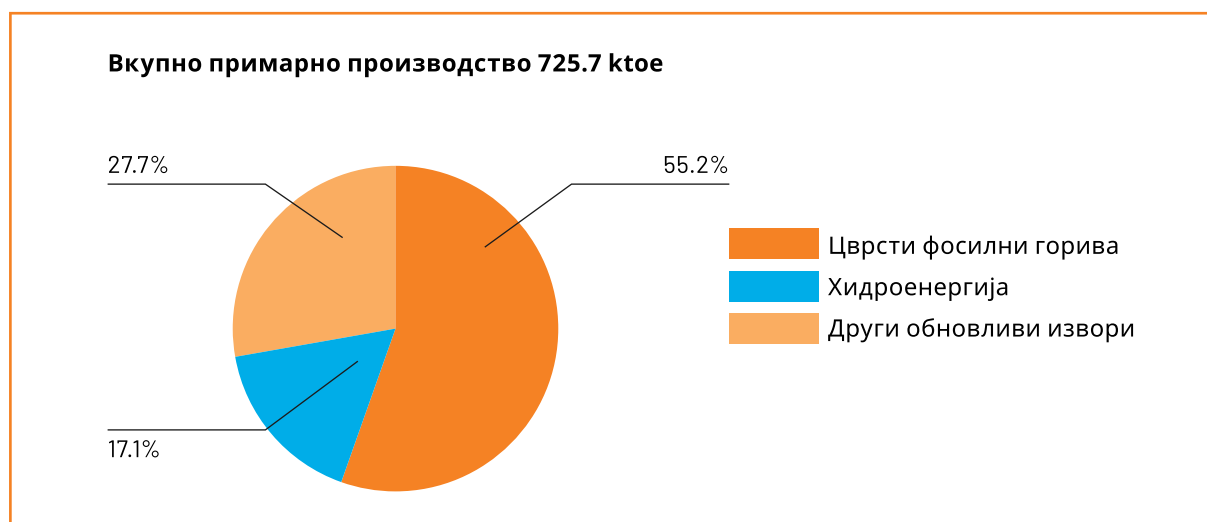
Производство на гориво во Косово во 2020 г. [ktoe]

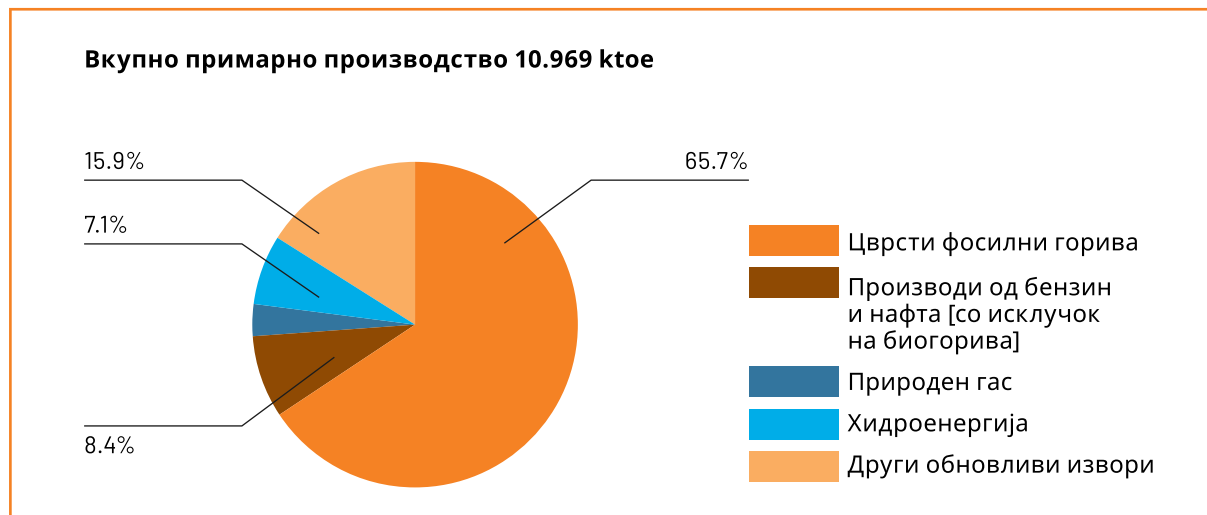
**Производство на гориво во Северна Македонија
во 2020 г. [ktoe]**

Производство на гориво во Црна Гора во 2020 г. [ktOE]

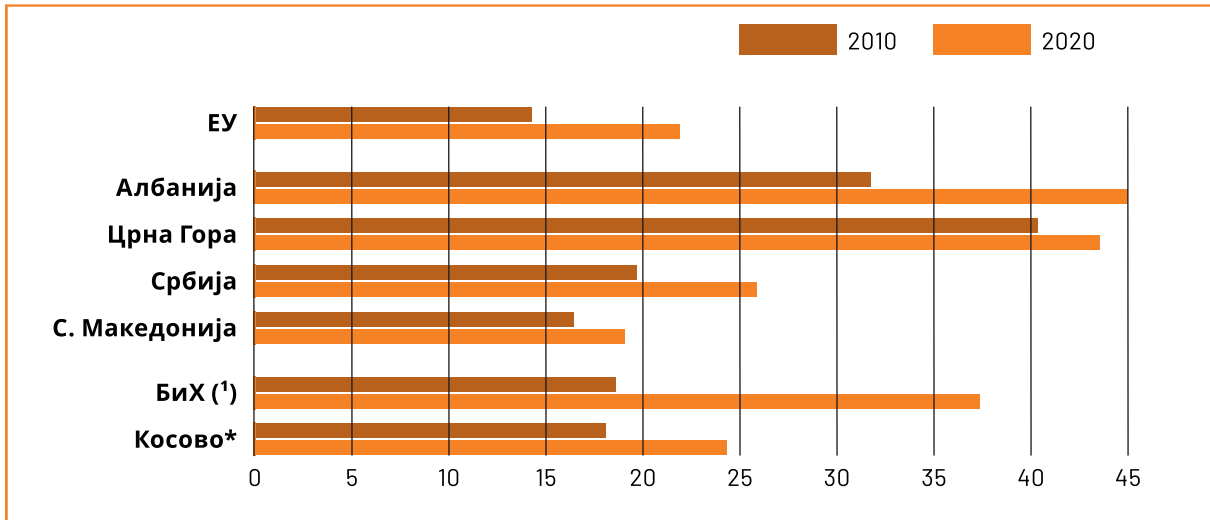

Производство на гориво во Србија во 2020 г. [ktOE]

Удел на енергија од обновливи извори, 2010 и 2020 г.

[% од крајната вкупна потрошувачка на енергија]

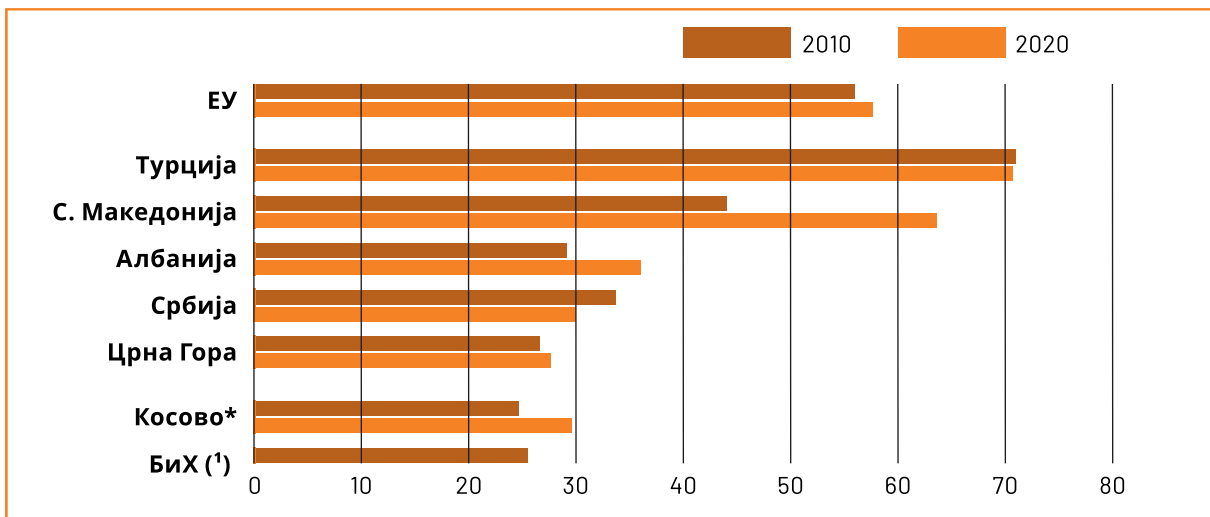

Извор: Евростат, Европска комисија

Земја	2010	2020
ЕУ	14.4	22.1
Албанија	31.9	45.0
Црна Гора	40.6	43.8
Србија	19.8	26.0
Северна Македонија	16.5	19.2
Босна и Херцеговина (¹)	18.7	37.6
Косово*	18.2	24.4

Зависност од енергија, 2010 и 2020 г.

[% од нето увозот на вкупна достапна енергија, во тое - еквивалентно на тон нафта]

Извор: Евростат

Земја	2010	2020
Турција	70.7	70.6
Северна Македонија	44.0	63.3
Албанија	28.9	35.9
Србија	33.5	29.8
Црна Гора	26.4	27.4
Косово*	24.6	29.5
Босна и Херцеговина (¹)		25.4

За нас

Советодавната група за јавна политика - Балканот во Европа (BiEPAG) е заедничка иницијатива на Европскиот фонд за Балканот (ЕФБ) и Центарот за студии за Југоисточна Европа на Универзитетот во Грац (ЦСЕЕС) за промовирање на европската интеграција на Западен Балкан и консолидација на демократски, отворени земји во регионот. BiEPAG се заснова на вредностите на почитување на човековото достоинство, слобода, демократија, еднаквост, владеење на правото и почитување на човековите права, вклучувајќи ги и правата на лицата кои припаѓаат на малцинствата. Се придржува до вредности кои се заеднички за општество во кое преовладуваат плурализам, недискриминација, толеранција, правда, солидарност и еднаквост меѓу жените и мажите. Групата се состои од истакнати истражувачи на политики од регионот и пошироко од Европа со докажано познавање на Западниот Балкан и процесите кои го обликуваат регионот. Членови се: Флоријан Бибер (координатор), Бојан Баќа, Матео Бономи, Димитар Бечев, Срѓан Цвијиќ, Марика Џолаи, Милица Делевиќ, Никола Димитров, Ведран Џихиќ, Ричард Гривсон, Доника Емини, Дејан Јовиќ, Марко Кмезиќ (помошник координатор), Срѓан Мајсторовиќ, Јована Маровиќ, Зоран Нечев, Дамир Капиќиќ, Тена Прелец, Корина Стратулат, Николаос Цифакис, Алида Врачиќ, Ѓерѓи Вурмо, Наташа Вунш.

<https://biepag.eu>

контакт: Милена Стефановиќ, раководител на програма *milena*.

stefanovic@balkanfund.org

Европскиот фонд за Балканот е заедничка иницијатива на Фондацијата Ерсте, Фондацијата Роберт Бош и Фондацијата Крал Бодуин која предвидува и олеснува иницијативи за зајакнување на демократијата, поттикнување на европската интеграција и афирмирање на улогата на Западен Балкан во справувањето со предизвиците на Европа. Нејзината стратегија е фокусирана на три сеопфатни области - поттикнување на демократизацијата, зајакнување на регионалната соработка и зајакнување на интеграцијата во ЕУ. ЕФБ го поддржува процесот на афирмирање на ефикасноста на политиката за

проширување на ЕУ низ Западен Балкан, подобрување на регионалната соработка меѓу граѓанските организации заснована на солидарност и дијалог воден од побарувачката. Тој обезбедува средства и платформи за информирани и овластени граѓани да преземат акција барајќи одговорни институции и демократија. Фокусот е ставен на континуираните реформи на политиките и практиките на земјите од Западен Балкан на нивниот пат кон пристапување во ЕУ.

www.balkanfund.org

контакт: Александра Томаниќ, извршен директор
aleksandra.tomanic@balkanfund.org

Центарот за студии на Југоисточна Европа беше основан во ноември 2008 година по воспоставувањето на Југоисточна Европа како стратешки приоритет на Универзитетот во Грац во 2000 година. Центарот е интердисциплинарна и меѓуфакултетна институција за истражување и образование, со цел да обезбеди простор за богати наставни и истражувачки активности на Универзитетот на и со Југоисточна Европа и за промовирање на интердисциплинарна соработка. Центарот, исто така, има за цел да обезбеди информации и документација и да биде точка на контакт за медиумите и јавноста заинтересирани во Југоисточна Европа, во однос на политичките, правните, економските и културните случувања. Интердисциплинарен тим од правници, историчари и политиколози придонесува за истражување на Југоисточна Европа, преку написи, монографии и други публикации. Центарот редовно организира меѓународни конференции и работилници за промовирање на најсовремени истражувања за Југоисточна Европа.

<http://csees.uni-graz.at/>

контакт: Др. Флоријан Бибер,
професор по историја и политика на Југоисточна Европа
florian.bieber@uni-graz.at

Оваа студија е поддржана од Европската фондација за клима. Одговорноста за информациите и ставовите наведени во оваа студија е на авторот. Европската фондација за клима не може да се смета за одговорна за каква било употреба на информациите содржани или изразени во истата.

Европски фонд за Балканот 2020 г. Сите права се задржани. Ставовите изразени во оваа публикација се само на авторот(ите) и не значи дека ги претставуваат позициите или ставовите на Европскиот фонд за Балканот.

